

RECENSIES

Geert Medema, *Achter de façade van de Hollandse stad. Het stedelijk bouwbedrijf in de achttiende eeuw* (Nijmegen: Vantilt, 2011) 400 p. ISBN 978 94 6004 053 5.

Achter de façade van de Hollandse stad is een bewerking van Geert Medema's doctoraal proefschrift 'In zo goede order als in eenige stad in Holland. Het stedelijk bouwbedrijf in Holland in de achttiende eeuw' dat hij in 2008 aan de Universiteit Utrecht verdedigde. Geert Medema onderzocht daarbij hoe zeven Hollandse steden – Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam en Schiedam – in de achttiende eeuw hun stedelijke identiteit opbouwden en in stand trachtten te houden. Een duidelijke argumentatie voor de keuze van deze zeven steden ontbreekt, maar in de loop van het betoog wordt duidelijk dat elk van deze steden in de bestudeerde periode een stagnerende economische ontwikkeling kende maar er tegelijkertijd veel voor over had om de façade van de welvarende burgerstad hoog te houden. Daarbij werd sterk ingezet op het zoeken naar een efficiëntere werking van de stedelijke bouworganisaties om de bestaande voorzieningen in stand te kunnen houden. De vormgeving van de publieke ruimte had immers een directe weerslag op de beeldvorming van de stad, haar bestuur, haar samenleving en vooral haar imago van autonome, welvarende en vooraanstaande burgerstad.

Na een inleidend hoofdstuk waarin het 'beeld van de stad' wordt geschetst aan de hand van achttiende-eeuwse stadsbeschrijvingen en reisverhalen valt de publicatie inhoudelijk uit elkaar in tweede delen. In een eerste deel (hoofdstuk 2 tot en met 4) gaat Geert Medema in op de (efficiëntie van) de achttiende-eeuwse stedelijke bouworganisatie. Hij biedt een duidelijk overzicht van de drie niveaus – het bestuurlijke, ambtelijke en uitvoerende niveau – en opteert daarbij uitdrukkelijk voor het gebruik van de historische functiebenamingen om de verschillen en gelijkenissen tussen de zeven steden in kaart te brengen. Op basis van een diepteanalyse van de 'werkvoorschriften' stelt hij dat de verhoudingen en verantwoordelijkheden tussen de drie niveaus steeds nauwkeuriger geformuleerd werden en aanleiding gaven tot een striktere afbakening van verantwoordelijkheden. Om de efficiëntie van het bouwbedrijf te vergroten, werden diverse initiatieven genomen waaronder het aanpassen van de bestuurlijke en ambtelijke organisatie of het volledig uitbesteden – via openbare aanbestedingen – van alle uitvoerende taken aan particulieren om zo loon- en materiaalkosten te besparen. Het zou echter duidelijk worden dat deze laatste optie geen garantie voor meer efficiëntie bood, waardoor de bestaande zeventiende-eeuwse organisatiestructuur op lange termijn bepalend bleef. Naast het formele en feitelijke stedelijke bouwbeleid, komen ook de betrokken actoren duidelijk aan bod. In het vierde hoofdstuk wordt specifiek ingegaan op de theoretische en praktische expertise van de diverse werknemers van het bouwbedrijf. Daarbij wordt aangetoond dat ook in deze achttiende-eeuwse steden steeds meer belang werd gehecht aan theoretische

kennis en een wetenschappelijke (ingenieurs)opleiding. Een gebrek aan geïnstitutionaliseerde opleidingen stelde echter een beperking aan het aantal burgers dat daaraan voldeed en maakte dat er grote verschillen bestonden tussen verschillende opleidingen en steden.

In het tweede deel (hoofdstuk 5 tot en met 7) komt de stedelijke bouwpraktijk zelf uitgebreid aan bod. Aan de hand van uitgewerkte voorbeelden en zorgvuldig uitgekozen iconografie komen infrastructuurwerken, publieke stedelijke architectuur gaande van stadspoorten, over stadhuizen tot en met markthallen en theaters ('stedelijke gebouwen van gezag, aanzien en macht') en semipublieke gebouwen binnen de zorgsector aan bod. Medema koppelt via concrete voorbeelden terug naar de eerder besproken efficiëntie en deskundigheid van het bouwbedrijf. De impact van het stedelijke beleid op het private stedelijke bouwen, onder meer via stedelijke reguleringen, komt echter niet in beeld.

In een epiloog wordt de Hollandse stad zowel in tijd als in ruimte in een comparatief perspectief geplaatst. Aan de hand van een vergelijking met de Zuidelijke Nederlanden en Pruisen wordt ondermeer duidelijk welke uitzonderlijke positie de Noordelijke Nederlanden innamen qua autonomie in het stedelijke bouwbedrijf tot 1795. De bouworganisatie van de achttiende-eeuwse Hollandse stad wordt ook vergeleken met haar negentiende-eeuwse Nederlandse versies. Daarbij wordt duidelijk dat de steden steeds meer inmenging moesten dulden van de centrale regering. Toch had dit in eerste instantie geen grote gevolgen voor het stedelijk bouwbedrijf: administraties werden overgedragen en de organisatievorm bleef lange tijd gehandhaafd. Het is maar met de Nederlandse Gemeentewet van 1851 – waarbij onder meer alle werken verplicht via een openbare aanbesteding moesten lopen – dat daar op grote schaal verandering in komt.

Met deze publicatie toont Geert Medema aan dat onderzoek naar stedelijke bouwbeleid en -praktijk niet alleen relevant is voor de studie van de evolutie van de stedelijke architectuur, maar ook als *locus* en *focus* voor stadshistorisch onderzoek naar het sociale beleid en de evolutie in de professionele evolutie van diverse beroepsgroepen. De studie vult bovendien een belangrijk hiaat in de bestaande kennis over het stedelijke publieke bouwen in Nederland. Toonaangevende architectuurhistorici, als Koen Ottenheim (Universiteit Utrecht) en Auke van der Woud (Rijksuniversiteit Groningen) bestudeerden immers vooral vanuit een nationaal perspectief het architectuurbeleid in de zestiende-zeventiende (*Unity and Discontinuity. Architectural Relationships between the Southern and Northern Low Countries, 1530-1700*, gepubliceerd in 2007) en de negentiende eeuw (*Het lege land; De ruimtelijke orde van Nederland, 1798-1848* uit 1989 en *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland* uit 2006). Onder hun leiding werd vervolgens vanuit diverse perspectieven het stedelijke publieke bouwen herontdekt. Zo promoveerde Gea van Essen, Medema's collega, in oktober 2011 op een proefschrift over *Het stadsfabrieksambt: de organisatie van de publieke werken in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw*, terwijl Ida Jager zich richtte op de evolutie van één negentiende-eeuwse stad in *Hoofdstad in gebreke. Manoeuvreren met publieke werken in Amsterdam 1851-1901* (2002), en Hetty Berens in *W.N. Rose 1801-1877. Stedenbouw, civiele techniek en architectuur* vertrok vanuit een biografisch perspectief. De specifieke focus op de achttiende eeuw en het comparatief opzet van deze studie zijn dan ook een belangrijke bijdrage aan het actuele (architectuur)historische debat en vormen een goede bouwsteen voor de verdere ontwikkeling van het

historische onderzoek naar stedelijke architectuur en architectuurbeleid vanuit een langetermijnperspectief.

Inge Bertels

Vrije Universiteit Brussel en Universiteit Antwerpen; en

Jelena Dobbels

Vrije Universiteit Brussel

R. Stein & J. Pollmann (red.), *Networks, regions and nations. Shaping identities in the Low Countries, 1300-1650*, Leiden-Boston, 2010 (Studies in medieval and reformation traditions, 149) ISBN 978 900418024 6.

Hoewel het aantal publicaties over identiteit(svorming) in de geschiedenis niet te tellen is, en het begrip 'identiteit' eigenlijk een passe-partout begrip is voor allerlei onderzoek, is deze verzamelbundel toch een coherent en waardevol werk geworden. De papers van een colloquium uit 2007 vormen de basis, maar ze werden herschreven aan de hand van een uitmuntend essay van Peter Hoppenbrouwers over de theorievorming rond het onderwerp, en het boek is van een samenvattende inleiding door Robert Stein voorzien. De bundel concentreert zich voornamelijk op 'nationale' en 'regionale' identiteiten en wil te weten komen hoe er een gevoel van lotsverbondenheid tussen de verschillende gewesten in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden is ontstaan. We leren in boeiende essays dat vele – weliswaar bekende – aspecten verantwoordelijk zijn voor de vorming van (verdwenen) identiteiten, zoals oorlog (Steven Gunn over de Habsburgse periode), mythevorming (Sjoerd Bijker over vijftiende-eeuws Brabant en Justine Smithuis over Friesland), vorstelijke ceremonies en propaganda (Anne-Laure van Bruaene over zestiende-eeuws Gent en Alastair Duke met een onderzoek naar het vroegmodern gebruik van woorden zoals '*patria*'), maar we krijgen toch ook minder bekende 'identiteitsvormers' voorgeschoteld, zoals aspecten van herinneringscultuur. Judith Pollmann toont bijvoorbeeld aan hoe bepaalde ideeën over de zestiende-eeuwse rechtvaardiging van het verenigd verzet tegen de Spaanse heerschappij rond en na 1600 op kritiek stuitten en herinneringen aan die opstand geherinterpreteerd werden om op verschillen tussen Noord en Zuid te wijzen. In zijn essay over de vijftiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden demonstreert ook Peter Arnade hoe bepaalde vorstelijke initiatieven om een 'nationale' identiteit te creëren, in dit geval de bestraffingen van steden door de Bourgondische en Habsburgse heersers, een averechts effect hadden omdat de normaal als 'passief' gepercipieerde onderdanen een dergelijk manoeuvre van bovenaf 'actief' contesteerden. Meer nog, de bestraffing van een stad vormde dan wel een toetssteen van de identiteit van stedelingen, maar één die dan als een rechtvaardiging van toekomstig verzet voortleefde in de herinnering. Zoals ook Robert von Friedeburg in zijn essay over het zestiende-eeuwse Roomse Rijk besluit, een lokale identiteit is soms moeilijk te manipuleren.

Geen bundel is volledig, maar toch blijft het jammer dat we in het boek geen bijdrages over de Franstalige Nederlanden aantreffen. Deze bundel claimt de hele Nederlanden te bestuderen, maar zuidelijker dan Brussel komt men niet (de tekst van David Potter over vroegmodern Frankrijk buiten beschouwing gelaten). Evenzeer had men de ingeslagen weg van Pollmann verder kunnen bewandelen. Zoals Steven Gunn